

1. Úvodní hodina, filosofie v kontextu 20. století

20. století bylo zatím asi nejbouřlivějším stoletím v dosavadních dějinách lidstva. Dvě světové války, velký a rychlý rozvoj vědy a techniky, globální ekologická krize etc. To mělo vliv i na filosofii ve 20. století. Především 2. světová válka a genocida (nejen) Židů se staly podnětem a tématem pro mnoho filosofů (Arendtová, Jaspers, Jonas). Také objevení jaderné energie a hrozba jaderné katastrofy (válečné i neválečné). V posledních desetiletích je podnětem a tématem i ekologická krize, ohrožení samotných základních podmínek nejen lidského života na Zemi.

Rozmach vědy se týká především našeho chápání světa. Teorie relativity (Planck, Einstein), kvantová mechanika (Heisenberg) a fyzika elementárních částic. Fyzika i veškerá filosofie 19. století předpokládaly poslední nezníitelné elementární částice (atomy), přísný determinismus přírodních zákonitostí a hmotu skládající se z těchto částic. Fyzika ve 20. století ovšem ukázala, že hmota se skládá z částic (atomů), které lze dále dělit; atomy nejsou poslední nezníitelné částice a hmota je určitá forma energie. Byl zpřoblematizován pojem hmoty. To může mít vliv např. na koncepcce materialismu.¹

Také objevy v astronomii a kosmologii jsou důležité. Vesmír má počátek (teorie velkého třesku), je starý řádově 15 miliard let a rozpíná se. To je v rozporu se všemi filosofickými teoriemi, které vycházejí z toho, že kosmos (svět) je věčný, že hmota je věčná (jak to tvrdili ještě nedávno marxisticko-leninští filosofové). Dále bychom mohli uvádět celou řadu dalších objevů a vědních oblastí, které nemůže filosofie přehlížet, např. genetiku. Celkově lze říci, že filosofie ve 20. století začala více spolupracovat s ostatními vědami. To je patrné třeba u analytické filosofie a jejího úzkého sepětí s matematikou. Ještě v 18. století byly někteří filosofové současně také matematicky (Leibniz), v 19. století se však spojení filosofie a matematiky uvolnilo (Hegel, Kierkegaard, Nietzsche). Ve 20. století ale opět, např. v osobě Fregeho, Russella či Whiteheada se filosofie s matematikou opět spojila.

Celkově lze říci, že na filosofy ve 20. století více či méně působily tehdy aktuální události a dění ze všech možných (vědeckých) oblastí, avšak stejně jako pro každého filosofa obecně, tj. v každé době, tak pro filosofy 20. století platí, že zaujímali větší či menší distanci k těmto událostem a tomuto dění – aby je mohli analyzovat, reflektovat a hlouběji nad nimi přemýšlet. Na druhou stranu se mnozí z nich nemohli (anebo nechtěli) vyhnout tehdy akutálním „požadavkům doby“, mnozí z nich bojovali jako vojáci (Jonas), nebo jinak sloužili ve válce (Wittgenstein, Scheler), takže jen o málokterých lze tvrdit, že by byli zcela „netknuti“ dobou, v níž žili (např. Russell byl ovšem pacifista). A tak byla událostmi 20. století „zasazena“ i filosofie.

Je zvláštní, že právě náročné meziválečné období považují někteří odborníci na dějiny filosofie za neplodnější období, zatímco období po válce, tj. 2. pol. 20. století v podstatě za dobu epigonství a skepticismu. Podle Bocheňského mezi válkami měli výborné výsledky italští idealisté, novokantovské školy v Německu a ve Francii; byly zde velcí angličtí metafyzikové (Whitehead); z té doby je Husserlova fenomenologie, existencialismus, pozitivismus i velcí tomisté Maritain a Gilson.² K tomu je nutno dodat, že i ve 2. pol. 20. století postupně došlo k plodnému rozvoji některých filosofických směrů, a nebyl to projev pouhého epigonství, a už vůbec ne skepticismu. Za všechny je třeba jmenovat např. analytickou scholastiku/metafyziku, v širším rozsahu neoaristotelismus.

¹ Srov. Störig, Malé dějiny filosofie, 2007, 418-419. Dále je tento zdroj uváděn jako „MDF“.

² Bocheňski, Mezi logikou a vírou: Rozhovory, 2001, 20. Dále označuji tento zdroj jako „MLV“.

Chceme-li si udělat rámcovou představu o hlavních filosofických směrech ve 20. století, můžeme je rozdělit do 3 skupin:

- **Marxismus-leninismus, neomarxismus** (Marxovy myšlenky, Engelsova filosofie; klasický marxismus vytvořil Kautsky, od něj jej převzal Plechanov a od Plechanova Lenin – dnes nazýváno marxismus-leninismus, jedná se o syntetickou, metafyzickou filosofii; neomarxismus je širší pojem označující sociologicko-filosofické koncepce navazující na Marxovo učení, jde především o tematizaci emancipace člověka v moderní době, kritiku sociálních mechanismů; pojem se používá k označení kulturního marxismu a učení tzv. Frankfurtské školy a/nebo zahrnuje i různé na marxismus navazující směry)³
- **Kontinentální filosofie** (podle Bocheňského jde o tzv. tradiční evropskou filosofii, spadá do ní fenomenologie, existencialismus, ale třeba také novotomismus; fenomenologie je také svého druhu analytická, fenomenologové jsou „mladší bratři“ analytiků, kteří se také zpravidla obracejí k objektu (ranný Husserl, Bergson), avšak fenomenologové nedoceňují analýzu jazyka, příliš velký důraz kladou na intuici a neuznávají axiomatizaci)⁴
- **Analytická filosofie** (podle Bocheňského spojují analytické filosofy 4 hesla: analýza, jazyk, logika, objekt (více k tomu v přednášce věnované analytické filosofii I. (9. přednáška)); analytický směr ve filosofii začíná podle Bocheňského odklonem od snah po velkých filosofických/metafyzických syntézách (poslední pokus o velkou metafyzickou syntézu učinil ve 20. století Whitehead); analytici nepopírají, že taková syntéza je možná, ale upozorňují, že na ní nemáme dost „filosofických sil“; analytická filosofie začíná Fregem, Moorem, Russellem, pokračuje Wittgensteinem a trvá až do současnosti v mnoha podobách)⁵

³ Tamtéž, 70, 239.

⁴ Tamtéž, 69-71.

⁵ Tamtéž, 70, 74.

Novověká filosofie skončila kolem roku 1900; milníky vyznačující přelom, jsou díla:

- **Čas a svoboda: O bezprostředních datech vědomí**, vyšlo 1899 (autorem je francouzský filosof Henri Bergson (+1941), představil tzv. filosofie života, stavěl se proti analytickému racionalismu, mechanistickému výkladu života, kritizoval Darwinovu evoluční teorii; hlavním předpokladem poznání světa a lidské existence je intuice; Bergson ovlivnil jak americký pragmatismus, tak fenomenologii a existencialismus)
- **Logická zkoumání I.-II.**, dvousvazkové dílo, vyšlo 1900 a 1901 (autorem je zakladatel fenomenologie Edmund Husserl (+1938); v prvním svazku odmítá psychologismus (více ve 2. přednášce); v druhém zkoumá intencionální povahu poznání; Husserl ovlivnil celou řadu dalších filosofů i filosofek, kteří patří do „široké rodiny“ fenomenologů (např. Schelera, Steinovou))⁶
- **Vyvrácení idealismu**, vyšlo 1903 (autorem je anglický filosof George Edward Moore (+1958), spolu s Russellem a Wittgensteinem bývá považován za zakladatele analytické filosofie; jak napovídá název jeho díla, Moore odmítl hegelíánský idealismus, který byl tehdy na přelomu 19. a 20. století hlavním filosofickým směrem v Cambridge (i Oxfordu), zastoupený jmény Bradley, McTaggart; Moore stojí také na počátku analytické etiky, dílem *Principia ethica*, které vyšlo v témže roce)⁷

Podle Bocheňského je **zdrojem filosofie 20. století, resp. její velké části německý filosof Franz Brentano** (+1917); on zavedl základní princip racionálního přístupu: „moci říci, co se myslí, a vědět, proč se to říká“; po něm to přejali Husserl, Meinong a další.⁸

Podle Bocheňského je **přechod do 20. století ve filosofii nejen změnou, ale i rozchodem s novověkou filosofii** (a je to přirozeně nesnadné a některým národům, zvláště německému, to přijde zatěžko (narážka na lpění na Kantovi)). Bocheňski se domnívá, že žijeme v nové filosofické epoše a že hranice leží někde kolem roku 1900, přičemž přelomová jsou 3 uvedená díla. V novověku po tři století neexistovala pořádná logika; velcí filosofové formátu Kanta a Hegela by u scholastiků propadli na první semestrální zkoušce; nebyla ani ontologie (anebo pokud byla, jako u Kanta, pak prabídná); nebyla ani filosofie jazyka, ani filosofie lásky.⁹ Období novověku považuje Bocheňski za filosofické „období temna“, byť existují výjimky (Leibniz).¹⁰

⁶ Tamtéž, 81.

⁷ Tamtéž a Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, *Filosofie 20. století*, 2006, 130-131. Dále označuji tento zdroj jako „F20S“.

⁸ Bocheňski, MLV, 7.

⁹ Tamtéž, 81. Bocheňski říká, že filosofie lásky počíná Freudem (Freud je ve filosofii lásky platonikem); vedle Freuda máme ve 20. století tři výborné filosofy lásky: Schelera, Jasperse a Sartra. Více tamtéž, 82.

¹⁰ Více tamtéž.

Exkurs: Co je to vlastně filosofie? A existuje něco jako pokrok ve filosofii?

Pojem filosofie je mnohoznačný, např. Američané hovoří o „filosofii chovu kuřat“, což znamená „metoda dělání něčeho“. Vedle toho existují podle Bocheňského 3 základní významy pojmu „filosofie“:

- *životní moudrost*, způsob života, např. epikurejská filosofie
- *apologetika*, tj. *obrana nějakého světového názoru nebo náboženství* (novověká filosofie, v 16.-19. století je buďto apologetikou, jako u Kanta, když chce zdůvodnit existenci Boha, nesmrtnost duše a svobodu vůle, nebo, jako u Hegela a Spinozy, když se pokouší náboženství nahradit)
- *věda*, např. Aristoteles nerozlišuje mezi vědou a filosofií (ani světovým názorem); u Aristotela najdeme celou metodologii deduktivních věd, pojem dedukce, pojem proměnné, pojem axiomu, pojem definice; základní vědecké pojmy, s nimiž pracujeme, pocházejí od Aristotela¹¹

Existuje něco jako pokrok ve filosofii? Podle Bocheňského v dějinách filosofického myšlení dochází k tomu, že různé směry pohasínají, někdy rozkvétají – ale existuje jakási třída věčných, resp. *trvalých filosofických stanovisek (směrů)*, které někdy hynou, ale vždy nějak znovu povstávají:

- materialismus
- novoplatonismus
- aristotelismus
- pozitivismus

Podle Bocheňského např. novoplatonismus nelze zničit, naposledy se znovu objevil se jmény Bergsona (filosofie života) a Jasperse (existencialismus).¹² Z toho podle Bocheňského vyplývá, že pokrok ve filosofii se neděje přeskokováním mezi těmito stanovisky, ale jakmile člověk patří k jednomu z nich, měl by ho rozvíjet (je však ústřední filosofický úkol, zjistit, který směr je nejpravdivější!).

Existuje pokrok v rámci těchto směrů? V určitém ohledu nepochybně. Podíváme-li se třeba na pozitivismus, můžeme srovnat starověké skeptiky, středověké krajní nominalisty, Huma, Comta a mladého Carnapa. V čem je pokrok? V několika ohledech: zlepšuje se konceptualizace, lépe se rozpracovávají základní náhledy, jasnější hranice mezi filosofií, přírodními vědami, logika, která se využívá. V tomto je pokrok. Ale pokud jde o podstatné věci, srovnáme-li Huma s Carnapem, jejich názor na svět, a položíme-li si otázku, zda Carnap znamená pro pozitivismus větší přínos než Hume, pak se zdá, že nikoli. V podstatných záležitostech není pokrok.

Ale co je snad nejdůležitější, objevují se nové problémy, s nimiž se musí vyrovnávat do určité míry všechny směry. Pokrok je v hraničních oblastech; a je tu také technický pokrok ve způsobu formulování problémů.¹³

¹¹ Tamtéž, 72.

¹² Možná je to trochu zvláštní, že zrovna s Jaspersem; k tomu více tamtéž, 164.

¹³ Tamtéž, 78.